

Burány Béla

GONDOLATOK EGY VÉRRŐL SZÓLÓ NÉPRAJZI KÖNYV OLVASÁSA KÖZBEN

*Papp Árpád: Rossz vér. A Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára I.
Szabadka, 2004*

Már a cím olvasása is érdekes, „izgalmas” asszociációkat vált ki abból az olvasóból, aki maga is nyitott, sőt, tágra nyílt szemmel figyelte gyerekkora óta „a fölnttek beszédjét”, míg maga is „fölntt” lett, hogy megértse, mit is fedett a rég hallott szó, amit „beszédes volta míjján” olykor használni ma is érdemes. Mennyi fogalom van a hétköznapi beszédben a vérről ma is!... Csak úgy vaktában: telivér, félvér (némely emberre vonatkoztatva: mert a másik fele alkohol), kék vér, szerelmes vér (aki felfogta, hogy a szerelem akkor baj, ha nincs, még ha egyszerre többre is szerelmes az ember, hisz az egyszeri nő szerint „egyvalakibe szerelmes lenni?! Az nem kunszt! Egyszerre hatba! Az a kunszt!”), meleg vér, hideg vér, sűrű vér (ami „nem káposztalé”), forró vér (aki előbb üt, aztán gondolkodik, „egyéb” vonatkozásban meg: aki maga is akkor hőköl, amikor már a „dolgok” folyamatukban vannak, és ha olyankor alulról rákérdeznek, hogy: „Jaj! Micsinálsz velem?!”, az esze egyik felével azon kénytelen gondolkodni, hogy erre most válaszolni kellene-e? sőt, szóban szabad-e?), fekete vér („Jaj! Az az átkozott vérem...!”), tisztátalan vér (a szó Nečista krv értelmében), halvér („aki akkor se kér, ha tálcán dugják az orra alá”), bolond vér („aki mindég csak... Szóval, akinek játék a világ”), könnyű vér („akivel szalad a világ”, egyéb” vonatkozásban meg: „aki akkor is hanyatt esik, ha nem is lökik”), kiontott vér (ami minden rendes világban „vért kíván”), csordult vér (olykor kehelybe is, amiből még maradt a helyén, a másik fél vére csordultáig), sok kárba veszett vér hull vesztett háborúban, eltékozolt vér (jobbára a másé, nem a rossz hadvezéreké), áldozati vér (véráldozatban eresztett, cserében, mindig valamiért), feláldozott vér (szentnek mondott ügyért, amiről általában utólag szokott kiderülni, hogy nem is volt annyira szent), keverék vér (akinek egyik fele színesebb bőr alól ered), és akkor hol van még a keresztény vér, pogány vér, magyar vér, szláv vér, cigány vér, zsidó vér, ami kiüt az utódokon, „hetediziglen”, adott vér, kapott vér, eltett vér, elfolyt vér, alvadt vér... – de ezek már mind más mese részei! Erős vérű, aki könnyen gyógyul. Aztán meg:

- Jól van, Maris! Mikó lesz mán unoka?
- Osz ha nem egyezik a vérünk?!...

„Rossz vér” meg az, ami rossz vért szül!

Az etnomedicina szemszögéből elgondolkodtató, hogy mekkora házifeladat-sor előzte meg annak a logikus gondolatnak a megszületését, hogy hogyan lehetne ebből a „rossz” vérből érvágással, köpölyözéssel kiereszteni a „rosszat”, azt a részt, ami másmilyen, ami kóros, „legalább annyira, hogy ne fájjon!” (Fizikailag, szellemileg, társadalmilag...)

(Az egyik kórházban egy újszülöttön vércserét kellett végezni. Keresték hát a legmegfelelőbb vércsoportot, természetesen elsőként a szülők véreit vizsgálva meg. Az orvos az egyébként részeges apa véreit már harmadszor ellenőrizteti, mert – se-hogy sem illeszkedik a törvényszerű lehetőségek közé. Végül az anyát hívhatja különbeszélgetésre a főnöki szobába. A feje búbjáig pirulva végül kiböki a megbeszél-nivalót:

– A vizsgálati eredmények... az apa véreből azt hozzák ki..., hogy... – mintha nem ez volna az apja a gyerekeknek...!

Csípőre csapott kézzel jött a visszakérdezés:

– Oszt baja az ennek a gyerekek?!...)

A vérgyógyászat teljes tárgykörét illetőleg: „Az eddig felgyülemlett anyag szer-ves részét képezi az orvostudomány, a népi gyógyászat, az orvostörténet és a mű-velődéstörténet kutatási eredményeinek határon innen és túl.” Erről szól hát a *Rossz vér* című könyv, ami első megfontolásra sem mindennapi felelősséggel vállalt fel-adat.

A Tartalom nagy címszavai is ezt bizonyítják. Természetes első helyen a köpö-lyözés és érvágás története. Igaz, hogy mifelénk „köpölyözés”-nek mondták, akik még néhány évtizede használták is, és mondják ma is azok, akik tudják, hogy mi az, de hát „köpölyözés”-ként van *A magyar helyesírás szabályai* tizedik kiadásában is, hiába minden néprajzos lázadás az ilyen és ehhez hasonló „uniformizáció” miatt, még akkor is, ha alighanem a mi szóalakunk a régebbi. (Mert hiába nevezzük mi ma is eredeti magyar nevéen tarhónak a tarhót – Árpádnak volt egy fia, úgy hívták, hogy Tarhos, és nem Joghurtos – ha azt joghurtnak mondják Pesten. Azon a Pesten, ahol a Váci utcán ma már csak az utcanévtáblán magyar a felirat...) Meg aztán már rég nem „ölű” az általánossá tett, úribb hangzású „ölyv”, pedig a Délvidéken régebbtől őrzött szóalak jóval lényegibb értelmet hordoz.

Nem kevésbé érdekes *Az asztrológiai tapasztalatok és a vérvétel időpontja* című fejezet sem, különösen, ha meggondoljuk, hogy ez 1598-ban a kalendáriumba is bekerült, mondván:

„Február: Vért most bocsáthatsz,
ha tetszik, mással is hálhatsz.”

Pettyéni Borbély Márton orvosló könyve szerint (amely 1683 és 1701 között íródhatott): „... Az jobb karodon tavasszal és nyárban, az bal karodon ismét ősszel és télben az regulák szerint.” Sőt, azt is „Megtudhatni pedig mikor legyen alkalma-tosabb az érvágás az holnapokban és hetekben tétetett jelekbül igen könnyen, me-lyeken kívül ártalmas az érvágás. Az mely emberekbén sok sárvíz vagon ezek a je-lek alatt vágasson eret, úgymint Rák, Hal és Skorpió alatt, az melancholikusok

penig avagy szomorúak a Vízöntő jegyei alatt...” hogy a többi részletet ne soroljuk végig. („Penig” megégnél!...)

Nagyobb problémát okozhatott a „regula”, amikor: „annakokáért az időhöz alkalmaztatván az ember magát, kétféle időben kell eret vágatni. Egyik tiszta és fő jeles napkor, az másik penig szükségkor, mikor nagy pestis vagyon, s a szükség reá kényszerít...” (Vajon hány pestisest segített át a másik világra egy ilyen „szükség”-ben végzett véeresztés az elmúlt évszázadok alatt?)

A Gyógyítás magyarországi céhes keretek között főcím alcímei is beszédesek: 1. A céhalapítás, 2. A próbák, 3. A büntetések, 4. A céhbelépés költségei, 5. A borbélyok, 6. A fürdők, 7. A borbélyok árszabásai.

Valamennyi alcím izgalmas olvasmányt tartalmaz a világot megismerni akaró laikusnak, de az orvosi szakmában dolgozók számára is, hisz minderről nem sok szó eshetett az egyetemi oktatás szakmai ismeretsajátítással terhelt óráin. Már az sem tartozik az általánosan ismert adatok közé, hogy „A középkorban a teoretikus kiképzést nyert orvosok méltóságon alulinak tartották, hogy sebészettel, fogászattal, foghúzással foglalkozzanak. Az orvosok átengedték a sebészkedést és a fogorvoslást is a seborvosnak (chirurgusnak). Később azonban a sebész mesterek mellett borbélyok, kovácsok és fürdősök is végeztek foghúzást.” Meg köpülőzést, piócázást, érvágásokat is. Az azonban szakmán belül sem közismert, hogy „Társadalmilag a borbélyok és fürdősök általában nagyon alacsony fokon állottak. Mesterségüket soká becstelennek tartották, czéhet nem alkothattak, borbélyhoz más iparos lánya nem mehetett.” (Vámosy István 1901-ben, Pozsonyban kiadott könyvéből kiemelt idézet szerint.) „Nem egy példát találunk arra, hogy a borbélyok gyermekeit, akiket apjuk valamilyen mesterségre kívánt taníttatni, más céhek nem voltak hajlandók felvenni. Külön királyi rendeletnek kellett megparancsolni, hogy a fürdősök, borbélyok gyerkei kézművességre vagy bárminő mesterségre felvehetők.”

Az elmúlt évszázadokban az általános közegészségügyi és személyhygiéniai helyzetről beszédes adatokkal körvonalazzák a valóságot e könyv hatodik, A fürdők cím alatti szövegrészei is. Szakmai tapasztalatból tudom, hogy ez a valós kép nemcsak elcsodálkoztatni szokott, hanem egy kicsit mindig meg is botránkoztat. A való igazság ugyanis az, hogy az ókorban a személyi higiénia sok-sok fokkal magasabb szinten volt, mint a keresztény („sötét”) középkorban, s hogy ezért nagyrészt épp a kereszténység okolható. „Az egyiptomiaknál (ásatásoknál fürdőkádakat is találtak) a fürdők használata vallásilag szabályozott volt. Róma első bevételekor 410-ben a városban 16 fürdőt számoltak össze, amelyek közül a Thermae Diocletiani 3000 márványkáddal rendelkezett.” Ha egy római cívishöz jöttél látogatóba, a medencében veled fürdő rabnők kenegettek illóolajokkal, azaz nyilván ezek a rabnők sem lehettek elhanyagoltak. A Talmud az érvágást és a fürdési gyógymódot gyakran ajánlotta. „A görögök az Asklepios-templomokba sereglettek, ott fürödtek és böjtöltek.” A keresztény egyház tanai szerint viszont a lélek fennkölttsége a mindennek előtti, a mérvadó, s az elhanyagolt, sanyargatott test ezt – messziről teszi láthatóvá. „Amíg a rómaiak mindennap fürödtek, Szt. Ágoston már csak havonként egyszeri fürdést enged meg, Szt. Jeromos pedig felnőtteknek eltiltja azt. Minthogy ele-

inte a keresztelés az egész testnek vízbe mártásában állott, egyes jámbor személyek a keresztséggel szemben tiszteletlenségnek tartották a fürdőt” – idézi Papp Árpád. Más forrásokból olvasható, hogy a kanáritenyésztők között gyakran használt izabella-szín nevét Izabella királynétől örökölte, aki szavát adta, hogy amíg férje a keresztes hadjáratból haza nem tér, ingét le nem veti! A király három évig maradt távol. Az ing (hogy, hogy nem!), – Izabella színűvé vált. („Olyan szép, hamvas rózsaszín!...) Ez alól a szabály alól magyar szent királynéink sem voltak kivételek. „Boldog Margitról ismeretes, hogy teljesen elhanyagolta önmagát. Szt. Erzsébetről azt írták, hogy a kitzingeni apátnő unszolására belépett ugyan egyszer a vízbe, de csak rövid ideig lubickolt ott, és csakhamar kilépett a vízből.” (Margit fejet sem mosott.) Kisiskolás gyerekeimnek roppant tetszett a több évszázaddal ezelőtti szólás, amely szerint „Királyi testek nem piszkolódnak!...” Hogy milyen lehetett az általános helyzet Európában, itt, tegnapelőtt, a francia forradalom alatt, tanúskodjék az ige Mária Antoinette-ről, akiről írva vagyon, hogy „akkor is fürdött, amikor nem volt piszkos!” (A perverz céda...!) Le is hullott a feje a gillotin alatt.

A török fürdők és az arab fürdők megismerésével a keresztes háborúk után a fürdő kultúra beköltözik Európa nyugatabbi országaiba is, meg Budára is. (Rudas fürdő.) „Nők és férfiak közösen fürödtek, ami a 19. század negyvenes éveitől fennmaradt leírás szerint nem volt nagy baj, mert senki se törődött a másikkal.” Annál is inkább, mert „A középkorban és az újkorban az ember a fürdőt nem a tisztálkodás miatt, hanem az egészségének helyreállításáért látogatta.”

Ebbe az Európába ütött be a szifilisz, ami 1493-tól heveny járványként jelenik meg a kontinens országaiban. VIII. Károly francia király (1494–1495) olaszországi hadjárata alatt hosszú ideig tartotta körülzárva Nápolyt. A város végül elesett. A katonáknak egy hét szabad rablás volt a jutalmuk. Csakhogy Károly zsoldosai közt sok volt a katona arról a vidékről, ahová nem sokkal azelőtt Kolumbusz matrózai hurcolták be a kórt az újkontinensről, Amerikából. A betegség úgy szétterjedt a katonák közt (is), hogy a győztes sereg hazafelé haladtában szinte megtizedelődött, az akkor gyors lefolyású, heveny alakban dülő „vérbaj” következtében, hiszen a fertőzötteknek semmilyen ellenállóképességük nem volt e betegséggel szemben. Itáliában „morbus Gallicus”-nak, azaz gall kórnak, Magyarországon „franc”-nak hívták az új kórt. A Magyar Királyság területén már 1495-ben felüti a fejét, csak Franciaországban hívták nápolyi betegséggel. Ebben a helyzetben a köpülőzés, mint a fertőzés nem szexuális terjedési útja, hamar világossá vált.

Vajon melyik évszázadból maradt ránk a „Csak sír (picsog, rinyál) mindég, mint a fürdős kurva!...” szólás, közhasználatban, napjainkig?

A magyar érvágás és köpülőzés nagycím megint igen sok olyan adatot tartalmaz, amely nemcsak egy szempontból tanulságos. „Bencze József szerint köpülőzés szó a baskír göbü szóból származik. A göbü szó pedig kivájt faedényt jelent, amelyben rázták a tejet. Mindebből biztosra vehető, hogy a köpülőzés mesterségét már magukkal hozták (...) az újhazában talált őslakók is alkalmazták...” Az egyre meggyőzőbb adatok fényében a valós magyar eredet kérdéskör hatezer éves hivatkozásait megelőző, nemrég évek alatt a német, szláv és egyéb (uralkodó) idegen is-

kolákon nőtt, és azok tanait szolgailag elfogadó nyelvészeti irányzatokban fogant: A magyar nyelv történeti etimológiája alapján „a magyar köpöly szó szepesi szász eredetű, a köppel, kepl, Kopf szóból származik, pohár, ivóedény, fej a jelentése”. Kit érdekel, hogy a vajjat ma is köpülik magyarul, nyilván nem bajor Gizella óta... Hogy „a betegségek vérelvonású általános módszerét ismerhették a honfoglaló magyarok is... a belső feszültség (fejfájás tüneteit magán viselő betegségek esetében) enyhítésére utat nyitottak a testen, már bizonyíthatjuk, példa erre a trepanált koponyaleletek nagy száma”. A pióca „*Szláv eredetű szócsalád.*” A „nadály” szó viszont már 1214-ben... Nadalthov, Nadalos, Nadaliusto helynévként fordul elő.

1885-ben egyébként „Bács-Bodrog, Torontál és Temes megyékben 362 településen 1188 (borbély)üzletet írtak össze. A három vármegye adta tehát az ország borbélyüzleteinek több mint felét...” Ez az adat e területek lakosságáról szóló sok érdekes adattal hozható összefüggésbe, más forrásmunkákból is.

A Magyarokanizsa környéki betegek panaszai cím alatti szövegek orvostörténeti szempontból is beszédesek. Egyébként piócat: „Mindenhun ahó fájt, még a lábára is tettek...”

A vér a néphitben fejezet alcímei: 1. A vérből teremtés, 2. A hiedelemleányok vérivása, 3. Híres személyek vére, 4. Vérel történő szövetségkötés, vérszerződés, 5. Vérivás, ami összeköt, 6. A megégetés, 7. A szimpátián alapuló mágia, 8. A tabu, 9. A vér helyettesítése, a piros színű tárgyak, 10. Az állatvér, 11. A vér és a növények. Felsorolásuk élményszámba menő ismeretanyagot ígér, és ezt az ígértét a könyv be is tartja.

Külön értékét képezik e könyvnek azok a közvetlenségükben is érdekes adatok, amelyek a könyv írójának, Papp Árpádnak a nagyszüleitől, Brenner Györgytől és Brennerné Palotás Etelkától erednek, akik „a köpüzés”-t mint népi gyógymódot mesterségszerűen üzték Magyarokanizsán, s akik erről a tevékenységükről 1974 januárjától 1987 márciusáig naplót is vezettek. Nagy kár lett volna e Napló kihagyása! Érdekes a Napló neveinek a követése. Az azonos nevek látogatási gyakorisága majd megszűnése nyilván a kórfolyamat alakulására vet némi fényt, sajnos, nem a kigyógyulás értelmében. Jólesik a nevek írásmódja: Korpa Ferkó, Árok Pista, Amálka, Iván, Horgosi öregasszony, Füttyü Jóskáné, Vászó, aztán az „engem” előszöri megjelenése, amit a mama írhatott be, mert másutt olyan is van, hogy „anyus”.

A sokfajta érintett tudomány szempontjából értékes, szép, gazdag, emberközeli könyv a Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtárának első kötete. A szabadkai Grafoprodukt nyomdájában, 2004-ben készült.

Az az olvasó pedig, aki ma az orvostudomány tegnapi állapotáról gondolkodik, erre, mifelénk, gondolkozzon el azon a mondaton is, amit alig tíz évvel ezelőtt egy orvosdoktorra avatás díszbeszédjén hallottam, Szegeden: „Hölgyeim és uraim, mi most diplomát adunk önöknek valamiről, amire mi tanítottuk önöket, s amiről mi magunk is tudjuk, hogy fele nincs úgy, ahogy tanítottuk. Csak sajnos, mi sem tudjuk, hogy melyik feléről van szó...”

Az orvostudományi ismereteink kb. ötvenként újulva, mennyiségileg is duplázódnak.